

ड्यौडागीतको विषयवस्तु

खगेन्द्रप्रसाद उपाध्याय

सहा. प्राध्यापक : नेपाली विभाग
त्रिवि, वीरेन्द्र विद्यामन्दिर क्याम्पस, टीकापुर, कैलाली, नेपाल
Email : khagendrau235@gmail.com
<https://doi.org/10.3126/haimaprabha.v21i01.44837>

सारसङ्क्षेप

'ड्यौडागीतको विषयवस्तु' शीर्षकमा तयार पारिएको प्रस्तुत लेखको प्रयोजन नेपाली लोकसाहित्यको खोज अनुसन्धानमा टेवा पुऱ्याउनु रहेको छ । ड्यौडागीतमा समाविष्ट विषयवस्तुको चिनारी दिने र विषयवस्तुका आधारमा ड्यौडागीतको विश्लेषण गर्ने उद्देश्यका साथ उक्त लेख तयार पारिएको छ । प्राथमिक स्रोतका तथ्याङ्क तथा सामग्री सङ्कलनका लागि क्षेत्रीय सर्वेक्षण अध्ययन शोधपद्धति र द्वितीयक स्रोतका सामग्री सङ्कलनका लागि विषयवस्तु विश्लेषण अध्ययन शोधपद्धति अँगालिएको यस लेखमा लोकसाहित्य तथा लोकसंस्कृतिको अनुसन्धानको परम्परागत सिद्धान्तलाई उपयोग गरिएको छ । यो गुणात्मक ढाँचाको अध्ययन भएको हुनाले यसमा वर्णनात्मक र विश्लेषणात्मक पद्धतिको उपयोग भएको छ । सामाजिक चालचलन, विकृति-विसङ्गति, विरह-व्यथा, धर्मसंस्कार, प्रेम-प्रणय, राजनीति, समसामयिकता, शोषण-उत्पीडन, प्रकृति, पुराण- इतिहास आदि जस्ता विविध विषयवस्तुमा ड्यौडागीतको सिर्जना हुने गरेकाले प्रस्तुत लेखमा ड्यौडागीतलाई सामाजिक गीत, प्रेम प्रणय र विरहसम्बन्धी गीत, कर्म वा भाग्यसम्बन्धी गीत, प्रकृतिसम्बन्धी गीत, धर्म र संस्कारसम्बन्धी गीत, ऐतिहासिक गीत, पौराणिक गीत, जन्मभूमि र देशप्रेमसम्बन्धी गीत, देशको राजनीति र समसामयिकतासँग सम्बन्धित गीतका रूपमा वर्गीकरण गरी विषयवस्तुको विश्लेषण गरिएको छ ।

शब्दकुञ्जी

जनजिब्रो, कर्म, न्याउल्या, फाँको, बैरी

विषयपरिचय

ड्यौडा विभिन्न विषयसँग सम्बन्ध राख्ने गीत हो । यसमा इतिहास, संस्कृति, वीरगाथा, पुराण महाभारत इत्यादि कुनै विषयमा पनि यसको धाराप्रवाह रूप चल्न सक्छ । ड्यौडागीतमा विभिन्न विषयवस्तुलाई ग्रहण गरिएको पाइन्छ । जनजीवनसँग सम्बन्ध राख्ने हरेक कुरो यसको विषयवस्तु बन्न सक्छ । सामाजिक चालचलन, विकृति, विसङ्गति, विरह, व्यथा, धर्मसंस्कार, प्रेम, प्रणय, राजनीति, समसामयिकता, शोषण, उत्पीडन, प्रकृति, पुराण, इतिहास आदि जस्ता कुराहरू ड्यौडागीतका विषयवस्तु बनेका पाइन्छन् । विषयवस्तुमा विविधता पाइनु ड्यौडागीतको विशेषता हो । ड्यौडागीतमा समेटिने विषयवस्तुलाई आधार मानी गरिएको यस अध्ययनमा ड्यौडागीतमा समाविष्ट विषयवस्तुको चिनारी दिई विषयवस्तुका आधारमा ड्यौडागीतको वर्गीकरण तथा विश्लेषण गर्ने उद्देश्य लिइएको छ । ड्यौडागीतमा

के कस्ता विषयवस्तु समाविष्ट हुन्छन् ? विषयवस्तुका आधारमा यिनलाई कुनकुन प्रकारमा वर्गीकरण गरी अध्ययन गर्न सकिन्छ ? भन्ने मूलभूत समस्यामा आधारित भई यो अध्ययन गरिएको छ ।

विभिन्न अनुसन्धाताहरूले ड्यौडागीतको चिनारी दिने, सङ्कलन गर्ने, सामान्य अध्ययन र विश्लेषण गर्नेजस्ता कामहरू गरेका छन् । यस कार्यमा धर्मराज थापा, देवकान्त पन्त, प्रदीप रिमाल, विजय चालिसे, पूर्णप्रकाश नेपाल 'यात्री', कृष्णप्रसाद पराजुली, मधुसूदन गिरी, शम्भुप्रसाद कोइराला, तेजप्रकाश श्रेष्ठलगायतका व्यक्तिहरूले महत्त्वपूर्ण भूमिका खेलेका छन् । ड्यौडागीतमा पाइने व्याख्या, समीक्षा, व्यङ्ग्यविनोद, आमोद-प्रमोद, प्रीति-प्रणयको भूमिका, सांस्कृतिक गुण र विशिष्टता, अतीतकालीन साहित्यिक अभिव्यक्ति, ऐतिहासिकता तथा सामाजिक पक्षको चर्चा गरिएको पाइन्छ (नेपाल, २०४१, पृ.३३७-४६२) । यस्तै रामप्रसाद उपाध्यायले "बभ्राङ्गी देउणागीतको अध्ययन" उपाध्याय (२०५७) र खगेन्द्रप्रसाद उपाध्यायले "अछामी ड्यौडागीतको अध्ययन" शीर्षकमा शोधकार्य गरेका छन् । उपाध्याय (२०६०) ले ड्यौडागीतको वर्गीकरण तथा विश्लेषण गर्ने क्रममा यसका विषयवस्तुको चर्चा गरेका छन् । यो अध्ययन ड्यौडागीतमा बनाइने विषयवस्तुको सामान्य परिचय र यसका आधारमा सङ्क्षिप्त विश्लेषण वर्गीकरणमा सीमित छ । यसमा अछाम जिल्लामा प्रचलित ड्यौडागीतमा पाइने विषयवस्तुको खोजी गरिएको छ ।

अध्ययन विधि

लोकसाहित्यसँग सम्बन्धित विषय भएकाले क्षेत्रीय सर्वेक्षण अध्ययन शोधपद्धति यसको मुख्य विधि रहेको छ । सम्भावनारहित नमुना छनोट पद्धतिअन्तर्गतको उद्देश्यमूलक नमुना छनोट पद्धतिका आधारमा ड्यौडागीतको छनोट गरिएको छ । सम्बन्धित क्षेत्रको स्थलगत भ्रमण गरी सामग्रीहरू सङ्कलन गरिएको छ । सर्वेक्षण विधिबाट सामग्री सङ्कलन गरिएको छ । सङ्कलित सामग्रीको विषयवस्तु विश्लेषण गर्ने काम भएको छ । विश्लेषणको ढाँचा अपनाउँदा पूर्वीय तथा पाश्चात्य साहित्य सिद्धान्त, मूल्य र मतहरूको पनि सहयोग लिइएको छ । यो व्याख्या विश्लेषणमा आधारित गुणात्मक ढाँचाको अध्ययन हो । क्षेत्रकार्यका माध्यमबाट सङ्कलित सामग्रीहरूको व्याख्या विश्लेषण गरी प्रस्तुत अनुसन्धानमूलक लेख तयार पारिएको छ । यस अध्ययनको मुख्य आधार सङ्कलित ड्यौडागीतको विषयवस्तु हो ।

सैद्धान्तिक पर्याधार

लोकसाहित्य तथा लोकसंस्कृतिको अनुसन्धानका विभिन्न पद्धतिहरू छन् । यस अध्ययन कार्यमा समकालिक वा वर्णनात्मक पद्धतिको उपयोग गरिएको छ । ड्यौडागीतमा पाइने विषयवस्तुलाई विषयवस्तु विश्लेषणलाई मुख्य सैद्धान्तिक आधार बनाइएको छ । ड्यौडागीतमा सामाजिक, सांस्कृतिक, राजनैतिक, प्रेम आदि विभिन्न प्रकारका विषयवस्तु समावेश गरिएको देखिन्छ । यही विषयवस्तु विश्लेषणलाई नै प्रस्तुत लेखमा सैद्धान्तिक आधार बनाइएको छ ।

छलफल र विमर्श

ड्यौडागीतमा सामाजिक चालचलन, विकृति, विसङ्गति, विरह, व्यथा, धर्मसंस्कार, प्रेम, प्रणय, राजनीति, समसामयिकता, शोषण, उत्पीडन, प्रकृति, पुराण, इतिहास आदिजस्ता विविध विषयवस्तु समेटिएको पाइन्छ । सम्बन्धित क्षेत्रबाट सङ्कलन गरिएका ड्यौडागीतलाई आधार मानी यिनमा समाविष्ट

विषयवस्तुको विश्लेषण गरिएको छ । यस आधारमा ड्यौडागीतलाई नौ प्रकारका विषयवस्तुमा वर्गीकरण गरी अध्ययन गरिएको छ ।

सामाजिक गीतहरू

ड्यौडागीतको मुख्य विषयक्षेत्र नै समाज हो । लोकसमाजका विविधपक्षहरू यसैमा प्रतिबिम्बित छन् । पूर्णप्रकाश नेपालका दृष्टिमा जातीय असमानता, वर्गीय वैषम्यता, अन्धानुगमन, पराबलम्बन प्रवृत्ति, प्रशासनिक अत्याचार इत्यादि सबै ड्यौडाकै लयभित्र अनुकल्पित रहेका छन् (नेपाल, २०३४, पृ. ७०) । ड्यौडागीतमा समाजका विविध पक्षको चित्रण गरिएको पाइन्छ । सामाजिक परिपाटी, सामाजिक आर्थिक अवस्था, समस्या, दिनचर्या, व्यवहार, पेसा, व्यवसाय, नारीका पीडा र समस्या, पुरुषले विदेशिनु पर्ने बाध्यता आदिको प्रतिछाया छ । समाजमा विद्यमान छुवाछुत प्रथाको चित्रण गर्ने एउटा ड्यौडागीतको नमुना यस्तो छ : डिङ्गाका भुतुङ्का लुछ्छ्या कोसिउनि भात खान्या

तेरा बाउली लाग्या पन मेरो त जात जान्या ।

यहाँ उपल्लो जातको युवक तल्लो जातकी युवतीलाई नाजवाफ तुल्याउन जातिगत आडम्बरको हतियार प्रयोग गर्छ । “तँ सिनो खाने तल्लो जातकीसँग खेले पनि मेरो जात जान्छ ।” समाजमा छुवाछुत प्रथा र जातीय भेदभाव तथा शोषणले जरो गाडेको कुरा गीतबाट स्पष्ट भएको छ । यी गीतहरूमा सामाजिक कुरीतिको चित्रण मात्र छैन त्यसका विरुद्ध कडा आक्रोस, तीव्र विरोध तथा धारिलो व्यङ्ग्य पनि छ, जस्तै :

ओमका बर्मा ओमकाइ विस्तु ओम कैका छोरा हुन्

बाहुन ठकुरीका लाउन्या ती क्याका डोरा हुन् ?

उक्त गीत बाहुनवाद, ठकुरीवादजस्ता जातीय हैकमवादका विरुद्धमा छ । चरित्रमा पतित भए पनि जन्मजात माथिल्लो जातको रूपमा सम्मानित हुन पाउने सामाजिक परिपाटीका विरुद्ध आक्रोस व्यक्त गरिएको छ ।

आर्थिक विपन्नताको कारणले मुग्लान पस्न बाध्य भएको एक श्रीमान्की श्रीमती लोग्नेले कपडा नपठाइ दिएकाले यसरी गुनासो पोच्छे—

बस्स बस्सै बम्मै बसी पैसा दुनियाकी

साइल क्या रायाको नाइक्या विना गुनियाकी ?

यस गीतमा एउटी नारीको वेदना लुकेको छ । श्रीमान् प्रत्येक वर्ष भारत जान्छ, कमाएको पैसा जथाभावी खर्च गर्छ । यता घरमा श्रीमतीलाई एकसरो कपडाको अभाव छ । उसले आफ्नो शरीर ढाक्न पाएकी छैन ।

समाजमा नारीमाथि गरिने थिचोमिचो तथा सौता हाल्ने (बहुविवाह प्रथा) प्रवृत्तिको चित्रण गरिएका गीत यस्ता छन् :

खान्याकि रस पन होला नखान्याकि तेजा

मन भया सौतामि बैर नभया पोइल जा ।

एक छोरो सौताको छियो एक छोरो पेटको
नौकरै भैरनो भैक्या बम्मैका सेटको ?

यहाँ पहिलो गीतमा श्रीमतीको इच्छा विपरीत श्रीमानले सौता हालेको कुरा छ भने दोस्रोमा श्रीमतीमाथि सौता हालिसकेपछि श्रीमान् भारत पसेको प्रसङ्ग छ ।

समाजमा आर्थिक असमानता विद्यमान छ । त्यहाँ धनी र सम्पन्न व्यक्तिहरू पनि छन् भने निर्धन र कमजोर आर्थिक अवस्थाका व्यक्तिहरू पनि छन् । कसैलाई धनको फालाफाल छ भने कसैलाई एकसरो कपडा र दुई छाक टार्ने समस्या छ । यसको चित्रण गर्ने एउटा ड्यौडागीत :

औल विउ वयाली खेल्लो लेख विउ छ पोकाइ
कसैका ज्युनारी बासी कोइ भोकाका भोकाइ

मानिसहरूको आर्थिक अवस्था सन्तोषजनक छैन । भारत नगएर आर्थिक उपार्जन गर्ने कुनै उपाय छैन । अधिकांश मान्छेहरू उक्त समस्याले पीडित छन् । हुने खानेहरूसँग चर्को व्याजमा पैसा सापटी लिनुपर्छ । पछि साहुले सताउँछन् । समाज र त्यसमा बस्ने निम्न आर्थिक अवस्था भएका मान्छेहरूको साभ्ना समस्याको प्रतिनिधित्व उक्त गीतहरूले गरेका छन् :

एक वैरी अन्तुका पुल दोस्रो वैरी चिन
तेस्रो वैरी माया-जाल चौथो वैरी रिन ।
सक्किया बम्मैका पैसा वकस पन रिती
घरपन वितड पडी उमेर पन विती ।

समाजका आफ्नै प्रकारका मान्यताहरू छन् । त्यहाँ छाउपडी प्रथा छ । छाउपडी अर्थात् नछुने भएकी महिलालाई ५-७ दिनसम्म टढ्याउने चलन छ । यहाँ जेठी र भाइबुहारीविच छोयो गर्नुहुँदैन, टाढिनुपर्छ भन्ने सामाजिक परम्परा पनि छ । जेठाजु र भाइबुहारीविच छोयो भएमा त्यसलाई सामाजिक अपराधको रूपमा लिइन्छ । सामाजिक असमानता र परम्पराको जानकारी दिने गीतहरू :

जेठाजु भैंसीका खर्क जेठानी छुइ छन् कि ?
कोइ सुखी छन् कोइ दुखी छन् भगमान दुई छन् कि ?

ड्यौडागीतहरूमा जनजीवन र समाजको चित्र ऐना जस्तै छर्लङ्ग देख्न सकिन्छ । यिनमा निर्भीकताका साथ समाजका विसङ्गति र विकृतिमाथि प्रहार गरिएको पाइन्छ । यी गीतहरू हावामा सिर्जिएका छैनन् । गीत सिर्जनाको कुनै न कुनै पृष्ठभूमि छ । समाजमा घटेका वास्तविक घटनासँग सम्बद्ध भएर गीत सिर्जिएका हुन्छन् । तर पछि गएर श्रुतिस्मृति परम्पराको कारणले केही परिवर्तन भएका पाइन्छन् ।

प्रेम प्रणय र विरहसम्बन्धी गीतहरू

ड्यौडागीतमा नाचसँगसँगै ठिटाठिटीहरू आफ्नो प्रेम साटासाट र मन माभामाभ पनि गर्दछन् (कोइराला, २०५५, पृ. ४७) । युगल प्रेमीहरू यसैमार्फत आफ्ना मनोभावनाहरू प्रकट गर्नका साथसाथ सम्भावित बाधा विपत्ति, संयोग, वियोग, हर्ष, अभर्ष, दर्द, वेदना, मर्म, पीडा र उच्छ्वास आदि प्रकट गर्न सक्दछन् (नेपाल, २०३४, ४५३) । यसमा मायाप्रेम र विरह व्यथाका मार्मिक स्वर सुनिन्छन् । गीतद्वारा नै

उनीहरूका बिच चिनाजानी हुन्छ । सम्बन्ध बढ्छ अनि मायाप्रीतिका भुल्का फुट्छन् (पराजुली, २०५७, पृ. २७२-२७३) । खासगरी प्रेमविरह तथा अन्य मानसिक भावको अभिव्यक्तिका क्रममा ड्यौडागीत पुरुष र महिला दुवै थरीले गाउँछन् (बन्धु, २०५८, पृ. १३४) । ड्यौडागीतमा प्रेम र विरह पहिलो स्थानमा रहेका छन् । यिनमा प्रेमी, प्रेमिकाका प्रणय, प्रसङ्गहरू आउँछन् । अनि संयोग शृङ्गारको कुत्कुती मात्र होइन विप्रलम्भ शृङ्गारको प्रस्तुति पनि त्यत्तिकै देखिन्छ । नरनारीहरू मायाप्रीतिका भावनाहरू यिनै गीतमार्फत् प्रकट गर्दछन् । मायाको भुल्को साह्रै शक्तिशाली हुन्छ । जब प्रेमीप्रेमिकाहरू एकापसमा टाढिन्छन्, ती स्मृतिभुल्काहरू सक्रिय हुन्छन् । मायामा निन्द्राभोक सबै बिसिन्छ । पुरानो प्रेम प्रणयको सम्भनाले मुटुलाई नै छिया छिया बनाउँछ । मुटुमा तीरले घोचेको अनुभव हुन्छ । अनि जनजिब्रोवाट यस्ता अभिव्यक्तिहरू निस्कन्छन् :

तलका टल्कन्या क्या हुन भैसीका खाल हुन् कि ?

मुटुमा बिन हान्याजन मायाका भाल हुन् कि ?

यस गीतको पहिलो पाउ स्वतन्त्र छ । यसमा भैसी बस्ने पानीका तलाउहरू टल्केको प्राकृतिक दृश्यको चित्रण गरिएको छ । कथ्यविषय दोस्रो पाउमा निहित छ । मायालुवाट टाढिएको प्रेमी वा प्रेमिकाको मनोदशाको चित्रण गरिएको छ यस गीतमा मायाको भुल्का मुटुमा गाढिएको तीरजस्तै शक्तिशाली र पीडादायी भएको अनुभव प्रस्तुत भएको छ ।

मायालाई नाप्ने मानदण्ड हुँदैन । यो भावनात्मक कुरा हो । यसको कुनै सीमा हुँदैन । यसले जातभात, नजिक, टाढा आदिजस्ता कुराको पर्वाह गर्दैन ।

बोरी बन्धन जक्सन कति बम्मैमा मिल कति ?

मान्ने छुँ बाजको माया नौ बोरी तिल जति ।

गीतको पहिलो पङ्क्तिले बम्बैको वातावरणलाई विषयवस्तु बनाएको छ । पति अर्थात् प्रेमी विदेसिएर भारत गएको छ । घरमा प्रेमिका वा श्रीमती प्रेमीको मायाले पानी पानी भएकी छे । सोभो अर्थमा नौ बोरी तिल जति माया मानेका कुरो उल्लेख छ । उसको मनमा अथाह र असीमित माया छ ।

डाँडा रूप्रया पानी पन भैसीको खाल पन

अर्काको माल भन्ना होइन यो मायाजाल पन ।

अछामको ढकारी (बाँच्छोट) मेलामा सम्पादन भएको न्याउल्या खेलवाट सङ्कलित उक्त गीतको पहिलो पङ्क्तिले डाँडाको रूपसे पानी, भैसी तथा तलाउको सन्दर्भवाट प्रेमीका लागि मन परेकी प्रेमिका सबैभन्दा प्रिय हुन्छ भन्ने भाव व्यक्त गरेको छ । यहाँ प्रेमी अर्केकी श्रीमतीको प्रेममा लड्न परिसकेको देखिन्छ । जसरी गर्मी यामको भैसीले तलाउलाई आफ्नै ठान्छ त्यसैगरी कसैको प्रेममा लडिसकेपछि अर्काको माल हो भन्ने कुरा पनि हेक्का रहँदैन । यहाँ प्रेमीको हालत त्यस्तै छ ।

मायामा समर्पण पनि हुन्छ, आक्रोश पनि हुन्छ । संयोग, वियोग, सन्तुष्टि, असन्तुष्टि, खुसी, पश्चाताप, शङ्का, उपशङ्का यस्तै यस्तै कुराहरूले यसमा प्रभाव पार्छन् :

फाँको दिजा माइली बउजू भदु हेरालीको

नौ खान्या कोई पन छैन मेरा सेरालीको ।

यहाँ पतिको प्रेम नपाएर पत्नी प्रताडित भएकी छे । उसले विवाहको लगतै पतिबाट छुट्टिनु परेको छ । पतिसँगको सहवासको अनुभव उसलाई हुन सकेको छैन । हुनसक्छ उसको पति विदेसिएको छ । पत्नीले विदेसिएको पतिलाई घर आएर आफ्नो यौवनको स्वाद लिन आग्रह गरेकी छे । प्रेमिकाले आफ्नो जोवन (शरीर) लाई सेराली (खेत) मा पाकेर पहुँलिएको धानको रूपमा लिएकी छे, जसको स्वाद कसैले लिइसकेको छैन । यौवनले पूर्ण परिपक्क भएर पनि आफ्नो यौवनको उपभोग गर्ने व्यक्ति नभएकोले प्रेमिका यौवनको पीडाले छटपटिएकी छे ।

इयौडागीतमा विरह र वेदनाका भक्कानाहरू फुट्छन् । यी गीतहरू जीवनका विरह र व्यथाका भारीहरू विसाउने चौतारी भएका छन् । जीवनभोगाइको तित्तता यिनै मार्फत् पोखिन्छ र रिक्तता यिनै मार्फत् पूर्ण भएको अनुभव हुन्छ । उक्त कुरा जिब्रोले आफै बोल्छ :

दूध खान्या दर्नाली राजा भैसा सुतारीका
गिद् भनी गायाको होइन दुःख पुकारीका ।

जीवन जटिल छ । यहाँ अनेक विसङ्गतिहरू छन्, दुःख छन्, पीडा छन् । कतै धनको अभावले जीवनलाई अर्थहीन बनाइदिएको छ, हाँस्ने र खेल्ने दिनमा पनि रोएर दिन काट्नु परेको छ । कतै प्रशस्त सम्पत्ति भएर पनि रिक्तताको आभास भइरहेछ, मनको अभावले धनलाई निरर्थक बनाइदिएको छ । जीवन विरहै विरहमा गुज्रिएको छ । बाँच्ने कुनै आधार छैन र मरिजान पनि सकिँदैन । यस्तै दोधारे जिन्दगीलाई धिक्कारेर बाँच्नु परिरहेको छ । यस्तै भाव र विषयवस्तुका इयौडागीतका नमुनाहरू यहाँ प्रस्तुत छन् :

छ मासी विरालो पाल्याँ दूधका तरल
मरिजाऊँ त बालीवैश रौ कैका भरल ।
हड नाङ्गै छ पेट भोकै छ सम्पत्ति धेरै छ ।
आइजा काल लैजा पन भरसा तेरै छ

यसरी इयौडागीतको विषयवस्तुमा प्रेम र विरहको स्थान अग्रपङ्क्तिमा आउँछ । यिनलाई प्रेम र विरहको भण्डार भने पनि हुन्छ । सङ्ख्यात्मक रूपमा पनि यस्ता गीत नै प्रथम स्थानमा आउँछन् ।

कर्म वा भाग्यसम्बन्धी गीतहरू

मानिसहरू कर्ममा बढी विश्वास गर्छन् । कुनै शुभाशुभ कुरालाई पनि कर्मको तराजुमा जोख्ने गर्छन् (श्रेष्ठ, २०४४, पृ.७१) । कुनै कार्यमा असफल भएमा वा ठुलै दुःख र विपत्तिमा परेमा चित्त बुझाउने सरल उपाय पनि भाग्यलाई दोष दिनु नै हो । यस्तो भाग्यवादी प्रवृत्तिको प्रभाव इयौडागीतमा पनि परेको पाइन्छ । भाग्य वा कर्मलाई विषयवस्तु बनाइएका इयौडागीतको सङ्ख्या ठुलो छ ।

जानजिब्रोले कर्मलाई नै सर्वेसर्वा ठान्छ । जीवनका सुख दुःख र क्रियाकलापहरू भाग्यरेखामा निर्भर हुन्छन् भन्ने कुरामा विश्वास गर्छ । यस्तो विषयवस्तुका नमुना हेरौं :

नेपाल वास्मती धानको बालो ढल्क्यो डोटी
म पड्याँ कर्मका भर कर्म रैछ खोटी ।

कि भोटे भोटको राम्झो कि महाचीनको
हाले होरो कोई नमेटन्या जर्म्याका दिनको ।

पहिलो पङ्तिमा आफ्नै कर्म खोटी भएको कारणले जीवनमा अनेक दुःख भेल्लुपरेको कुरालाई गायकले विषय बनाएको छ । दोस्रामा मान्छे जन्मिँदा विधाताले जस्तो भाग्य लेख्छ, त्यसलाई कसैले पनि मेटाउन सक्दैन त्यसैले मानिसले प्रयास गर्नु व्यर्थ छ भन्ने भाव प्रकट गरेर चित्त बुझाइएको छ ।

काँडो जेल्यो कुहेलील रुख जेल्यो ऐरील
छुटुला सुच्याको होइन छुटायो वैरील ।

यसमा आफ्नो प्रियजनसँग विछोड गराउनमा नियतिको हात रहेको विश्वास गरिएको छ । ड्यौडागीतमा भाग्यको खेल भनेर चित्त बुझाउने कुरा मात्र हुँदैन भाग्यप्रति कडा आक्रोश पनि व्यक्त गर्ने गरिएको पाइन्छ । यसको नमुना तल प्रस्तुत छ :

चार चल्ला पेटउना कृइया वन बागिनीका
हात कलम जनलागौ लेख्या भाविनीका,

यहाँ कसैलाई सुख र कसैलाई दुःख दिएर पक्षपात गर्ने भाविनी (विधाता) लाई सरापिएको छ । भाग्य वा कर्मलाई विषयवस्तु बनाइएका ड्यौडागीतहरूमा कतै भाग्यलाई सर्वेसर्वा ठानिएको छ, कतै भाग्यको बखान र प्रशंसा गरिएको छ, कतै भाग्यमाथि आक्रोश र गाली पोखिएको छ, कतै भाग्यलाई पक्षपातीका रूपमा चित्रण गर्दै कडा व्यङ्ग्यवाण घोचिएको छ । जे जसरी प्रस्तुत गरिए पनि भाग्य ड्यौडागीतको एउटा मुख्य विषयवस्तु नै हो ।

प्रकृतिसम्बन्धी गीतहरू

ड्यौडागीतमा प्रकृतिलाई पनि प्रयाप्त मात्रामा विषयवस्तु बनाइएको पाइन्छ । विभिन्न स्थान, डाँडाकाँडा, खोला, नदी, भन्ज्याड, लेक, वेंसी, पशुपन्छी, ऋतु, वनपाखा, फलफूल वनस्पति आदिलाई विषयवस्तु बनाइएका गीतहरू प्राकृतिक विषयवस्तुका गीतहरू हुन् । यस्ता गीतहरू ड्यौडामा प्रशस्त छन् । योगी नरहरिनाथका विचारमा प्राकृतिक न्याउली शैलीको अनुकरण मानव जातिले गरेर न्याउल्यागीतको नामकरण भएको हो (नरहरिनाथ, २०१३, पृ.५०३) ।

डोटी राम्झा डडेल्धुरा अछाम राम्झा साँफ्या
मैकी पन उडाइ लैजा हिउचुलीका डाफ्या ।

डोटीको डडेल्धुरा र अछामको साँफे प्राकृतिक सुन्दरताले भरिपूर्ण स्थानहरू हुन् । यस गीतको सर्जक यहाँ ड्यौडा गायक हिमालको सुन्दर पन्छी डाँफेसँगै स्वच्छन्द आकासमा उडेर प्राकृतिक सुन्दरताको अवलोकन र उपभोग गर्न चाहन्छ । ऊ मनमोहक प्राकृतिक छटामा लड्ठ परेको छ, मनको काल्पनिक उडानमा आकास चुम्न पुगको छ ।

डाँडाका डम्बरी फूल रोल्लेखका जून
काँ उब्जन्छै को पैरन्छ, कौला वुकी सुन ?

यस गीतमा डाँडामा फुलेको डम्बरी फूल र रोल्लेखबाट देखिने जूनको प्राकृतिक दृश्यको चित्रण

छ । प्रेमीले प्रेमिकालाई यी प्राकृतिक वस्तुहरू र बुकी सुनका रूपमा लिएको छ । उसले प्रेमिकाको सुन्दरताको अवलोकन गरेको छ तर त्यसको उपभोग भने गर्न पाएको छैन । प्रेमीले प्रेमिकामाथि एकहोरो माया बर्साएको देखिन्छ ।

विषयवस्तुका रूपमा त छँदैछ, गीतका भाकाहरूमा पनि प्रकृतिलाई विषयवस्तु बनाइएको छ । ड्यौडागीतका विभिन्न लयहरू, भाकाहरू प्रकृतिसम्बन्धी पद-पदावलीको प्रयोग थोगोका रूपमा आएका पाइन्छन् : धन्न रामारसुन किल्ला, हैक्या है जिरा फुल्याको छैक्या,

खप्तडकी रानीचडी, आरु फुलेली फुलेली ।

ड्यौडागीतमा प्रायः प्रकृतिलाई माध्यम बनाएर अप्रत्यक्ष रूपमा आफ्ना मनका भाव व्यक्त गर्ने गरिएको पाइन्छ भने कतै कतै प्राकृतिक चित्रणलाई नै कथ्य विषय पनि बनाइएको पाइन्छ । यस्तै प्रकारको एक ड्यौडागीतको नमुना हेरौं :

लेख रामडा बाँज गुराउँस औल गुणे धान

फुलीग्या गुराउँसी फूल तितौडाका थान

यहाँ एकातिर लेकका बाँज-गुराँस तथा वेंसीका गुणे धानका खेतबारीहरूको सुन्दर प्राकृतिक दृश्यको वर्णन छ भने अर्कोतिर लालीगुराँस ढकमक्क फुलेर रातै भएको तितौडा लेकको प्राकृतिक सुन्दरताको बयान छ । यसरी प्रकृतिलाई कतै साधनका रूपमा र कतै साध्य विषयका रूपमा चित्रण गरिनु ड्यौडागीतको विशेषता हो ।

धर्म र संस्कारसम्बन्धी गीतहरू

धर्म संस्कृतिका दृष्टिले अछाम सम्पन्न छ । धर्तीमा विभिन्न धार्मिक स्थलहरू छन् । विभिन्न देवीदेवताका मठमन्दिरहरू छन् । विभिन्न समयमा त्यहाँ लाग्ने मेला, पर्व आदिले ड्यौडागीतलाई अगाडि बढाएका छन् । समाजमा विद्यमान रीतिरिवाज र संस्कृतिको प्रत्यक्ष प्रभाव ड्यौडागीतमा परेको पाइन्छ । ईश्वरप्रति आस्था राख्छन् र ईश्वरलाई सर्वश्रेष्ठ शक्तिका रूपमा पूजा गर्छन् । यसको फलस्वरूप विभिन्न चाडपर्व तथा धार्मिक कार्यहरूमा सक्रियतापूर्वक सहभागी हुन्छन् । त्यसैले विभिन्न चाड, पर्व, देवीदेवता, मठमन्दिर, धार्मिकस्थल, संस्कार, ज्योतिष, तीर्थ, व्रत, ईश्वरभक्ति आदिलाई ड्यौडागीतको विषयवस्तु बनाइएको पाइन्छ । धर्म र संस्कारलाई पनि कतै मुख्य विषयका रूपमा अभिव्यक्त गरिएको हुन्छ भने कतै प्रतीक वा अन्य कुनै माध्यमका रूपमा प्रस्तुत गरिएको पाइन्छ । धार्मिक स्थल, मेला तथा लोकसंस्कृतिलाई विषयवस्तु बनाइएका ड्यौडागीतहरू यहाँ प्रस्तुत छन् :

तितौडा त्रिपुरेश्वरी देउल वागेश्वरी

बाच्छोट दसैंका राम मंगलसैन होरी ।

पारि जाउंला सुचिराखें यै रन्डखन्डहई

तिरिविनी कति गयो मालिका बन्डहई ?

यी गीतहरूमा तितौडाकी त्रिपुरेश्वरी र देउलकी वागेश्वरी भगवती, बाच्छोटमा मनाइने दसैंको मेला, मंगलसैनमा खेल्ने अछामको स्थानीय चाड होरी तथा प्रसिद्ध धार्मिक स्थल त्रिवेणी र बडीमालिका

बन्दलाई विषयवस्तु बनाइएको छ ।

धार्मिक आस्था तथा संस्कारलाई विषयवस्तु बनाइएका ड्यौडागीतका नमुना यस्ता छन् :

सत्यनाराइनका पूजा किरिस्न आरती

वैकुण्ठ तार तर्ने बेला कोहोला तारथी ?

भोटै छन् भोटेका भेडा भोटे बुकी बुकी

हे ! ईश्वर ! मेरो जीवन नबनाइदे दुःखी ।

सत्यनारायणको पूजा लगाउने, आरती र भजन गाउनेजस्ता कुराहरूहरूका धर्म र संस्कृतिका अभिन्न अङ्ग हुन् । उनीहरू ईश्वरको कृपाले स्वर्ग जान पाइन्छ भन्ने कुरामा विश्वास गर्छन् । त्यसैले ईश्वरभक्ति पनि ड्यौडागीतको विषयवस्तु बनेको छ ।

संस्कार भल्काउने ड्यौडागीतका नमुनाहरू तल प्रस्तुत छन् :

मागी मैना धर्मी मैना कोइ आउनेन पाउनु

भाउ जर्मी जरमथात खानु मैल विदेश धाउनु ।

माईकन पर्गलो दियाँ राता ब्याउली तुल

वसेई है बाइजानो भयाँ राम तुलसी फूल

मानिसहरू पाहुनालाई देवता ठान्छन् । माघको महिनालाई धार्मिक महिना ठान्छन् । माघमा अरूको घरमा बास बस्दा पाप लाग्छ भन्ने धार्मिक विश्वास छ । देवीलाई रातो पर्गलो चढाउने तथा तुलसीलाई भगवान विष्णुको अवतार मानी पूजा गर्नेजस्ता प्रसङ्ग पनि धर्म र संस्कृतिसँग सम्बन्धित छन् । ड्यौडागीतमा तुलसी फूललाई प्रेमिकाको प्रतीकका रूपमा पनि लिइएको पाइन्छ ।

ड्यौडागीतमा सत्यता, नैतिकता र आध्यात्मिक दर्शनलाई पनि विषयवस्तु बनाइएको छ :

आगाका जुआँला जसा धुकालका मल्टा

कलीजुग पुडो बाइजा सत्यजुग पल्टा ।

यस गीतमा कलीजुगका विकृतिप्रति घृणा र सत्य युग र सत्यप्रति अनुराग देखाइएको छ ।

ख्याउन्त्या राजी बोल गंगाजी पालो पाइएला कि ?

वैकुण्ठ चौध धाम हरी वारि आइएला कि ?

वैतरणी तरी वैकुण्ठ चौध धामको भ्रमण गरेर फेरि मर्त्यलोकमा फर्किन सम्भव छ छैन भन्ने जटिल प्रश्न यस गीतले अगाडि सारेको छ । अर्थात् पुनर्जन्मका सम्बन्धमा जटिल दार्शनिक प्रश्न यस गीतको विषयवस्तु हो । यसबाहेक ड्यौडागीतमा विभिन्न कामका लागि साइत जुराउने, लगन जुराउने, ग्रहदशा, नक्षत्रजस्ता ज्योतिषशास्त्रसँग सम्बन्धित विषयवस्तु पनि राखिएको पाइन्छ ।

ऐतिहासिक गीतहरू

ड्यौडा ऐतिहासिक दृष्टिले तथ्यपूर्ण हुन्छन् (पन्त, २०३४, पृ.२) । यिनमा विद्यमान ऐतिहासिकता अधिक सत्यताको निकट रहेको अनुभव हुने भएकोले यो ऐतिहासिक गाथाजस्तै बन्न गएको छ (नेपाल, २०४१, पृ.४५६) । मधुसूदन गिरी (२०४८) का अनुसार यस्ता लोकसाहित्यिक सामग्रीमा पाइने

ऐतिहासिकता कुनै शासकको आदेशमा लेखिएका शिलालेखभन्दा कम जीवन्त हुँदैन । ड्यौडागीतमा ऐतिहासिक विषयवस्तुले प्रशस्त स्थान पाएको छ । यसमा मुख्यतया इतिहासका घटना, जानकारी, प्राकृतिक प्रकोप वा महामारी तथा ऐतिहासिक व्यक्तिहरूका प्रसङ्ग आउने गर्छन् । त्यस्तै यिनमा आउने पुरानो समयको चालचलन, लवाइ खवाइ, दिनचर्या आदिका प्रसङ्ग र भाषिक प्रयोगलाई पनि ऐतिहासिक विषयवस्तु मान्न सकिन्छ ।

पाचुली पानसरादेवी बाइकोट वर माग्या
मनकामनाको तप छ काकडा किल्ला नागन्या ।

यस गीतमा नेपाल राज्यको सीमाविस्तार अभियानलाई विषयवस्तु बनाइएको अनुभव हुन्छ । यो नेपालको सिमाना काकडा किल्लालाई नाघेर अझ फराकिलो बनाउने नेपाली वीरको महान उद्देश्यसँग सम्बन्धित छ । नेपाली वीर पाचुलीकी पानसरादेवी र बाइकोटकी भगवतीसँग यही वर माग्न चाहन्छ । मनकामनादेवीको तपस्याले आफू आफ्नो कार्यमा सफल हुने दृढता समेत व्यक्त गर्दछ ।

अङ्ग्रेजी गोर्खेका सान गैट्या लोहाखम्म,
बाटो हेरी बसीराख्या म नआउनासम्म ।

यहाँ अंग्रेज र गोर्खालीहरूबिच लोहाका खम्बा गाडेर साँध हालेको ऐतिहासिक विषयवस्तु अँगालिएको छ ।

पत्थरकला बन्दुकको किल खस्यो कम्मान
बतु मेरो जीउ बाइजाला छाड्दैन जम्मान ।

उक्त गीत ऐतिहासिक युद्धसँग सम्बन्धित छ । यसमा आफ्नो हतियारको पुर्जा टुटेर खसे पनि बैरीसामु नभुक्ने वीर योद्धाको अदम्य साहसको चित्रण छ । यसमा योद्धाले ज्यानै गए पनि आफ्नो बचन खेर नजाने दृढता व्यक्त गरेको छ ।

खेल्ल्याँ भे खप्तड बाइजा पड्या भे काशीजा
बालकालका लडेला पिर्ती मुसुक्क हाँसिजा ।

यस गीतबाट प्राचीन समयमा क्रीडास्थलको रूपमा खप्तड र शिक्षा तथा सभ्यताको लागि काशीको विशेष प्रसिद्धि रहेको कुरा अनुमान गर्न सकिन्छ ।

तितौडा ब्रमस्थल हुन्छ माफी ब्रमथानको
नकाटी छाप लगाइ दिनु यो अक्षर अन्जानको ।

उहिले तितौडा ब्रह्मस्थलको रूपमा रहेको ऐतिहासिकता उक्त गीतमा लुकेको छ ।

एक सय तीन रानाजीको तीस पूरै पञ्चेको
उथल पुथल भोग्न्या दशा नेपाली मन्छेको ।

राणाको एकसय तीन बर्से र तिस वर्षको पञ्चायती शासनकालमा नेपाली जनताले भोग्नु परेका दशाको झलक छोटोमिठो पारामा उक्त गीतले देखाएको छ ।

हाम्रो खेती केई राखिन तेरी खाने सल

पुछेलाको पानी खनी अम्गाउँ पुन्याइ जल

यस गीतको पहिलो पङ्क्तिले ऐतिहासिकताको झलक दिएको छ । इतिहासको कुनै कालखण्डमा नेपालीहरूले भोकमरी र अनिकालको पीडा भोग्नु परेको थियो । सलहरहरूले विरुवालाई पूर्णरूपमा नष्ट पारेर यहाँको धर्तीलाई नै मरुभूमिमय बनाएका थिए । यस गीतको श्रवणले श्रोताको मानसिकतामा त्यही दृश्य चित्रित हुन्छ । गीतको व्यञ्जनार्थमा डुबुल्की मार्दा नेपाल र अङ्ग्रेजबीचको युद्ध र सुगौली सन्धिको समेत झन्झटको आउँछ । केही ड्यौडागीतहरूमा प्रयोग भएको भाषिक प्रयोगले निकै प्राचीनताको सङ्केत गर्दछ । ड्यौडागीतको अनुसन्धानबाट धेरै पुराना ऐतिहासिक सामग्रीहरू पनि फेला पर्ने देखिन्छ । किनभने हरेक ड्यौडागीत कुनै न कुनै घटना वा गतिविधिसँग सम्बन्धित हुन्छन्, यद्यपि त्यसमा केही परिवर्तन आएको किन नहोस् ।

पौराणिक गीतहरू

जनजीवनमा पुराणहरूले निकै महत्त्व राख्दछन् । पुराण भन्ने र सुन्ने परम्परा धर्मसंस्कृतिसँग पनि सम्बन्धित छ । यसको प्रभाव ड्यौडागीतमा प्रत्यक्ष रूपमा परेको देखिन्छ । ड्यौडागायकहरू पुराणमा दखल भएका त हुँदैनन् तर श्रुतिस्मृति परम्पराबाट आफूसँग भएको सीमित ज्ञानबाटै यस्ता विषयवस्तु अगाडि सार्छन् । यी गीतहरूमा कतै साधन र कतै साध्यका रूपमा पौराणिक विषयवस्तु आएको पाइन्छ ।

ड्यौडागीतमा प्रायः रामायण र महाभारतसँग सम्बन्धित प्रसङ्गहरू आएका पाइन्छन् । कतै प्रतीकका रूपमा, कतै दृष्टान्तका रूपमा र कतै कथ्यविषयका रूपमा पौराणिक प्रसङ्गहरू आउँछन् । आलङ्कारिक प्रयोगका लागि पनि पुराणको सहायता लिइएको पाइन्छ । भगवान् श्रीकृष्णको बाललीलालाई पनि यिनमा निकै महत्त्व दिइएको पाइन्छ ।

ड्यौडागीतमा दृष्टान्तका रूपमा आएको एउटा पौराणिक प्रसङ्ग यस्तो छ :

दिनका एक बजे पुग्याँ टटाली तारथी

अर्जुनको गाण्डिव धनु को छियो सारथी ।

एक युवक आर्थिक समस्याका कारण विदेसिनु परेको बाध्यता बताउँछ । ऊ घरका लालाबाला घरमै छोडेर विहानै भारत जानका लागि घरबाट निस्कन्छ । कोही साथी हुँदैन दिउँसो एक बजे टटाली भन्ने ठाउँ (कर्णाली नदीको किनार) मा पुग्छ । जब कर्णाली नदी तर्न डुङ्गामा चढ्छ उसको मनलाई गाउँघर र परिवारको मायाले पगाल्छ अनि यात्रामा आइपर्ने सम्भावित विपत्ति र अज्ञात त्रासले उसको मुटु ढुकढुक हुन्छ । अन्तमा आफ्नो चित्त बुझाउन ऊ महाभारत र अर्जुनको प्रसङ्गलाई सम्झन्छ ।

गीतको पछिल्लो पङ्क्तिसँग लयसंरचना र अन्त्यानुप्रास मिलाउनका लागि पनि पौराणिक प्रसङ्ग आउँछन् :

रामज्यूको सुनको मृग रामचन्द्र सिकारी

घुडा टेकी लड्नुया होई कि सिङ् मात्रै तिखारी ?

यहाँ गायकको उद्देश्य विपक्षीलाई हाक दिनु रहेको छ । उक्त पछिल्लो पङ्क्तिसँग लय संरचना र अन्त्यानुप्रास मिलाउनका लागि भगवान राम र उनको सुनको मृगको प्रसङ्ग पहिलो पङ्क्तिमा ल्याइएको

छ । पौराणिक प्रसङ्गलाई नै मुख्य विषय बनाइएको गीतको एक नमुना हेरौं :

लवकुश गुल्याली खेल्ला वाल्मीकिका कुटी
सीतादेवी लड्का पुगिन् रामचन्द्रहै छुटी ।

यस गीतमा रामायणको प्रसङ्गलाई नै साध्यविषय बनाइएको छ । यसमा वाल्मीकिका कुटीमा हुर्केका लवकुशको बाल्यकालको दिनचर्या तथा सीताहरणपछि राम र सीताको विछोडको प्रसङ्ग आएको छ । पौराणिक विषयलाई माध्यममात्र बनाएर अर्कै भाव व्यक्त गर्ने एउटा ड्यौडागीत हेरौं :

भेरी र कर्णाली मिस्सी एकै लोटा पानी
राम अजुट्टे सीता लंका काँजाऊँ माया मानी ।

उक्त गीतको मूल भाव दोस्रो पङ्क्तिमा निहित छ । यसमा प्रत्यक्ष रूपमा पौराणिक विषय आएको भए पनि प्रेमी र प्रेमिका निकै टाढा भएको र मनमा अथाह माया रहेको भाव व्यक्त भएको छ । यसरी ड्यौडागीतमा पुराणसम्बन्धी विषयवस्तुहरू विभिन्न प्रकारले ग्रहण गरिएका पाइन्छन् । त्यसैले पुराण पनि ड्यौडागीतको विषयवस्तुको एक मुख्य स्रोत हो भन्न सकिन्छ ।

जन्मभूमि र देशप्रेमसम्बन्धी गीतहरू

देशप्रेम वा आफ्नो जन्मस्थलप्रतिको प्रेमलाई पनि ड्यौडागीतमा विषयवस्तु बनाइएको पाइन्छ । आफू जन्मेहुर्केको ठाउँ, त्यहाँको प्रकृति आदिलाई अतिश्रद्धा व्यक्त गरिएको पाइन्छ । जन्मभूमिप्रतिको प्रेमलाई विषयवस्तु बनाइएका ड्यौडागीतका केही नमुनाहरू यसप्रकार छन् :

बान्नीगढी बर्दादेवी कोटघर कालिका
अछाम त वैकुण्ठ रै छ धन्य हो मालिका ।

यहाँ अछामका विभिन्न धार्मिक स्थल र मन्दिरको वर्णन गरिनुका साथै जन्मभूमि अछामलाई स्वर्गका रूपमा चित्रण गरिएको छ । यहाँ 'जननी जन्मभूमिश्च स्वर्गादपि गरियसी'को भावना प्रस्तुत भएको छ ।

काँसा थाल छाप लागि जाऊ पित्तल लेख्छी जाऊ
अल्को डाँडो निचो होइजाउ जरमथात धेक्की जाऊ ।

यस गीतमा देशभक्तिपूर्ण इच्छा प्रकट भएको छ । विदेशमा दिन बिताइरहेको गायक आफ्नो जरमथातको दर्शन गर्न आतुर देखिन्छ । यसमा छेक्ने अग्ला डाँडाहरू भुकुन् र जन्मभूमिको अवलोकन गर्न पाइयोस् भन्ने इच्छा प्रकट भएको छ । गीतको श्रष्टा भौतिक रूपमा टाढा भए पनि भावनात्मक रूपमा आफ्नै धर्तीमा लडीवुडी खेलिरहेको अनुभव हुन्छ ।

रामचन्द्र सीताको पल्टन आयो घुमीघुमी
साथी भाइलाई नमस्कार जट्टेउ जन्मभूमि ।

एक युवक विवशताले विदेसिँदै छ । आफ्नो मुलुक छोडेर प्रदेशतिर पाइला सार्दै गर्दा उसका खुट्टा गह्रौँगह्रौँ हुँदैछन् । साथीभाइलाई नमस्कार र जन्मभूमिलाई जदौको अभिवादन टक्र्याउँछ । यस गीतमा

जन्मभूमिको असीम माया 'जहेउ' शब्दसँगै छताछुल्ल पोखिएको छ । उक्त गीत सुन्नेले पनि आफ्नो हृदय देशप्रेमले टलपल भरिएको अनुभव गर्छन् ।

यसरी ड्यौडागीतमा मातृभूमिप्रतिको श्रद्धा र देशप्रेमको भावनालाई पनि विषयवस्तु बनाइएको पाइन्छ । आफ्नो मुलुक छोडी विदेशमा दिन बिताउनु पर्दा हृदय देशभक्तिको भावनाले ओतप्रोत हुन्छ । आफ्नो देशको मायाले उसको आत्मा द्रविभूत हुन्छ र ड्यौडागीतका माध्यमबाट त्यसको अभिव्यक्ति दिन्छ ।

देशको राजनीति र समसामयिकतासँग सम्बन्धित गीतहरू

देशको राजनीति र समसामयिक गतिविधिहरू पनि ड्यौडागीतका विषयवस्तुका रूपमा आउँछन् । यिनमा राजनीतिक विसङ्गति र विकृतिहरूको तीव्र विरोध गरिएको पाइन्छ । यिनमा खराव प्रवृत्तिका कारण देशमा सिर्जित समस्याप्रति चिन्ता प्रकट गरिएको पाइन्छ । देशको बिगँदो अवस्थाप्रति चिन्ता प्रकट गर्नु र देशको ऊज्वल भविष्यको कामना गर्नु यी गीतको उद्देश्य हुन्छ । देशको अवस्था, जनताले भोग्नु परिरहेको पीडा, नेताहरूमा देखिएको राजनीतिक स्वार्थ र चालबाजी आदिजस्ता विषयहरू पनि ड्यौडागीतमा आउँछन् । तत्कालीन शासनव्यवस्था र सत्ताका कमी कमजोरीहरू केलाउँदै सुधारको सन्देश दिनु पनि ड्यौडाको विषय हो ।

देशमा शान्ति र जनताको स्वतन्त्रताको कामना गरिएको ड्यौडागीतको एक नमुना प्रस्तुत छ :

धुरीको परेवो होइजाउ खोलीको बाज होउजाउ

गरिपको समय आइजाउ जनताको राज होइजाउ ।

यसमा उल्लेख गरिएका 'घरको धुरी' अर्थात् छानामा गुड्कने परेवा र पिँजराबाट मुक्त बाजका विम्बले शान्ति र स्वतन्त्रताको सङ्केत दिएको छ । उक्त गीतमा गरिबलाई पनि समान हक दिइने समतामूलक र जनताको स्वतन्त्र इच्छाअनुसार चल्ने राज्यव्यवस्थाको कामना गरिएको छ ।

न्याउल्या खेलहरूमा राजनीतिक विषयमा घन्टैसम्म ड्यौडामा सवालजवाफ चलेको पनि पाइन्छ, जसमा गायकहरूले पक्ष र विपक्षको भूमिका निभाएका हुन्छन् । समसामयिक राजनीतिक विषयमा चलेको दोहोरी ड्यौडागीतको एक सानो नमुना यस्तो छ :

पक्ष : ढुङ्गीकोल हात पेलियो चिउरेतेल पेल्ल्याँको,

एकपल्ट समय आउँछ राजनीति खेल्ल्याँको ।

विपक्ष : असाड फल्याका कदु बोटउनाई कुन्ना छन्

राजनीति हच्याका नेता अजेल त रुना छन् ।

यहाँ पक्षले राजनीति गर्नेको भविष्य उज्ज्वल छ भन्ने मत राखेको छ । विपक्षीले त्यसको प्रतिवाद गर्दै बेसमयमा फलेर बोटमै कुहिने फर्सीको उदाहरण दिएको छ । यसमा हालका राजनीतिकर्मीहरूले समयको गतिलाई छोप्न नसकेर राजनीतिको नाममा विकृति मात्र भित्र्याएकाले वर्तमानमा उनीहरूले रुनुपरिरहेको तर्क अगाडि सारिएको छ । यसमा राजनीतिको खोल ओढ्ने तर वास्तविक राजनीतिको मर्मलाई छुन नसक्नेहरूका सुदिन कहिल्यै नआउनेतर्फ सङ्केत गरिएको स्पष्ट हुन्छ ।

वर्तमानमा जनताले भोग्नु परिरहेको त्रासदीपूर्ण परिस्थितिको चित्रण गर्ने ड्यौडागीतका नमुना हेरौं :

बालो साइ बन्डाल बाइगो भैसा सारीकन
कैका हात के आउन्या हो जन्ता मारिकन ?
कोई छोरा कुर्सीका लागि लड्याका लडेइछन्
गरिबका छोरा मुले पड्याका पडेइ छन् ।

जनता विनाकसुर ज्यान गुमाइरहेका छन् । उनीहरूको ज्यानको कुनै ग्यारेन्टी छैन । राजनीति गर्नेहरूको स्वार्थको सिकार निर्दोष जनताले हुनु परिरहेको छ । आफूलाई राजनीतिकर्मी भन्नेहरू सत्ता र कुर्सीका लागि लडिरहेका छन् । उनीहरूलाई जनताको कुनै पर्वाह छैन । देशमा हिंसा र हत्याको शृङ्खला चरमचुलीमा पुगेको छ । यहाँ देशको समसामयिक परिस्थितिसँग सम्बन्धित गम्भीर समस्या अगाडि सारेर मानवीय सम्वेदना र मानवतावादी भावनासमेत प्रेषण गरिएको छ । वर्तमान परिस्थितिमा मानवीय जीवन भोगाइ जटिल र सडकटग्रस्त हुँदै गएको तथ्य ड्यौडागीतबाट प्रष्ट भएको छ । माओवादी द्वन्द्वकालमा सिर्जित गम्भीर भावको एउटा गीत हेरौं :

बान्नीका निडाला चर्ने एकलै मेरो गाई छ,
नलागेई राइफलका गोली एकलै मेरो भाइ छ ।

यहाँ मानवीय सम्वेदना, जिजीविषा र जीवनको याचना प्रस्तुत भएको छ । जीवन मृत्युको लखेटाइमा गुज्रिरहेको छ । मानवीय जीवनको मूल्य नै समाप्त हुन लागेको छ । मान्छेको मृत्यु कुकुर बिरालाभन्दा पनि सस्तो भएको छ भने जीवन निरीह बन्दुकको गोलीलाई सम्बोधन गरिएको यस गीतको प्रस्तुति यति मार्मिक र मर्मस्पर्शी छ त्यसबाट सायद राइफलको गोलीमा पनि सम्वेदना पलाउने छ । अशिक्षित जनजिब्रोबाट निस्किएको उक्त गीत कुनै विशिष्ट साहित्यकारको कलमसँग तुलनीय मात्र छैन, रातदिनको अभ्यासले माफ्रिएका र खारिएका कलमहरूलाई चुनौती दिन अग्रसर पनि छ ।

यस्ता गीतहरू अनेक छन् । त्यसैले के निष्कर्षमा पुग्न सकिन्छ भने देशको वर्तमान राजनीति र समसामयिक जीवन भोगाइ पनि ड्यौडागीतको विषयवस्तु हो ।

निष्कर्ष

'ड्यौडागीतको विषयवस्तु' शीर्षकको प्रस्तुत लेखको प्रयोजन नेपाली लोकसाहित्यको खोज अनुसन्धानमा टेवा पुऱ्याउनु रहेको छ । ड्यौडागीतमा समाविष्ट विषयवस्तुको विश्लेषण गर्ने उद्देश्यका साथ क्षेत्रकार्यका माध्यमबाट सडकलित सामग्रीहरूको व्याख्या विश्लेषण गरिएको छ । जनजीवनका विविध पाटाहरू ड्यौडागीतमा प्रतिबिम्बित भएका पाइन्छन् । समाज र जनजीवनका आस्था, विश्वास, धर्मसंस्कृति, परम्परा, रूढि, विसङ्गति, असमानता, चालचलन, दिनचर्या, पेसाव्यवसाय आदिको सजीव चित्र यिनै ड्यौडागीतमा पाइन्छ । देशको राजनीति, वर्तमानको जीवन भोगाइ, व्यथाविरह, हर्षविस्मात, प्रेम मनोरञ्जन आदि पनि ड्यौडागीतका विषयवस्तु बनेका पाइन्छन् । त्यस्तै इतिहास, पुराण, प्रकृति, भाग्य, स्थानवर्णन तथा यौन र मनोविज्ञानजस्ता कुराहरू समेत ड्यौडागीतका विषयवस्तु बनेका पाइन्छन् । त्यसैले विषयवस्तुको विविधता ड्यौडागीतको प्रमुख विशेषता हो । ड्यौडागीतको विषयवस्तुको

विश्लेषण गर्दा सामाजिक गीतहरू, प्रेमप्रणय र विरहसम्बन्धी गीतहरू, कर्म वा भाग्यसम्बन्धी गीतहरू, प्रकृतिसम्बन्धी गीतहरू, धर्म र संस्कारसम्बन्धी गीतहरू, ऐतिहासिक गीतहरू, पौराणिक गीतहरू, जन्मभूमि र देशप्रेमसम्बन्धी गीतहरू, देशको राजनीति र समसामयिकतासँग सम्बन्धित गीतहरू रहेका छन् ।

कृतज्ञताज्ञापन

प्रस्तुत लेखको मूल्याङ्कन गरी आवश्यक सुधार परिष्कारका लागि अमूल्य सुझाव तथा पृष्ठपोषण प्रदान गर्नुहुने विषयविज्ञप्रति हार्दिक कृतज्ञताज्ञापन गर्दछु ।

सन्दर्भ सामग्रीसूची

- उपाध्याय, खगेन्द्रप्रसाद. (२०६०). *अछामी ड्यौडागीतको अध्ययन*, [अप्रकाशित स्नातकोत्तर एमएड शोधपत्र] त्रिभुवन विश्वविद्यालय ।
- उपाध्याय, रामप्रसाद. (२०५७). *बभाडी डेउणागीतको अध्ययन*, [अप्रकाशित स्नातकोत्तर एमएड शोधपत्र] त्रिभुवन विश्वविद्यालय ।
- कोइराला, शम्भुप्रसाद. (२०५६). *लोकसाहित्य सिद्धान्त र विश्लेषण*. (दो.संस्क.). धरणीधर पुरस्कार प्रतिष्ठान ।
- घोडासैनी, खगेन्द्र (२०७६, पुस १३-१४). *विज्ञसमीक्षित लेखको संरचना र ढाँचा* (कार्यपत्रको प्रस्तुतीकरण), जनता विद्यापीठ अनुसन्धान व्यवस्थापन एकाइद्वारा आयोजित विज्ञसमीक्षित लेख लेखनसम्बन्धी दुई दिने कार्यशाला, जनता विद्यापीठ ।
- गिरी, मधुसुदन. (२०५०, फाल्गुन-जेठ). कर्णाली प्रदेशका न्याउल्या गीतहरूमा आलङ्कारिकता. *प्रज्ञा* २२ (७७), पृ. ९७-१०२ ।
- चालिसे, विजय. (२०३९). *डोटेली लोकसंस्कृति र साहित्य*. साभा प्रकाशन ।
- नरहरिनाथ, योगी. (२०१३). *इतिहास प्रकाश*. इतिहास प्रकाश संघ ।
- नेपाल, पूर्णप्रकाश. (२०३४). *सेतीका तारा*. हिमाली सौगात प्रकाशन ।
- नेपाल, पूर्णप्रकाश. (२०४१). *भेरी लोकसाहित्य*. नेपाल राजकीय प्रज्ञाप्रतिष्ठान ।
- पन्त, देवकान्त. (२०३२). *डोटेली लोकसाहित्य एक अध्ययन*. त्रिवि.एसियाली अध्ययन संस्थान ।
- पराजुली, कृष्णप्रसाद. (२०५७). *नेपाली लोकगीतको आलोक*. वीणा प्रकाशन प्रा.लि. ।
- बन्धु, चूडामणि. (२०५८). *नेपाली लोकसाहित्य*. एकता प्रकाशन ।
- भाइसाव, वासुदेव. (२०५१). *डोटेली कोश* (लोकोक्ति खण्ड). लेखक स्वयं ।
- श्रेष्ठ, तेजप्रकाश. (२०४४). *अछामी लोकसाहित्य*. रत्न पुस्तकभण्डार ।